

Розділ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ПРОБЛЕМИ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 330.342:332.14

**І. Г. Бабець,
В. В. Засадко**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ПРОЦЕСУ УРБАНІЗАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ РЕГІОНУ

Проаналізовано загрози та ризики, спричинені активізацією урбанізації на регіональному рівні. Встановлено взаємозв'язки між рівнем соціальної, науково-технологічної, виробничої безпеки регіонів України та динамікою процесу урбанізації. Окреслено передумови, за яких урбанізовані території стають ареалами зростання і підвищення конкурентоспроможності регіону, країни або точками біфуркації, концентрації значних проблем, зокрема екологічних і соціальних. Обґрунтовано ключові напрями державної політики щодо мінімізації негативних наслідків урбанізації.

Ключові слова: урбанізація, економічна безпека регіону, соціальна безпека, науково-технологічна безпека, виробнича безпека.

Постановка проблеми. Міста є потужними фінансовими, промисловими і комунікаційними центрами, де зосереджений і динамічно розвивається значний виробничий, інноваційний, соціальний та культурний потенціал. Але водночас для щільно населених міст характерні проблеми формування раціональної структури споживання, ефективної системи видалення та переробки промислових і побутових відходів, надійної системи життєзабезпечення, удосконалення міської інфраструктури, диверсифікації містоутворювальної бази. Розвиток урбанізації створює нові потреби в товарах та послугах, інфраструктурі, зайнятості, а отже формує нові виклики, ризики та загрози для економічної безпеки держави та регіонів, що актуалізує потребу в дослідженні взаємозв'язку урбанізаційних процесів з економічною безпекою.

Стан дослідження. У роботах низки науковців (Л. Гаддад, Джю Гарретт, М. Руел [1]), присвячених виявленню впливу урбанізації на

продовольчу та соціальні складові економічної безпеки регіону, встановлено, що стрімке зростання частки міського населення призводить до скорочення продовольчого забезпечення і міського, і сільського населення. Причому загрози продовольчій безпеці є більш відчутними для вразливих категорій населення у містах, що, своєю чергою, знижує якість життя і створює соціальне напруження. М. Реннер [2] акцентує на деструктивному впливі урбанізації, що проявляється у безробітті, зростанні злочинності та погіршенні криміногенної ситуації, ускладненні забезпечення житлом.

А. Гілберт [3] стверджує, що немає послідовного або значущого взаємозв'язку між урбанізацією і економічною безпекою, і робить висновки, що успіх міста, урбанізованої території або нездатність створити безпечне середовище залежить не від процесу урбанізації, а від конкретних заходів регіональної і місцевої політики щодо зміцнення безпеки населення у розрізі усіх її основних складових (соціальної, виробничої, екологічної тощо). Водночас у вітчизняній науковій літературі проблема впливу урбанізації на рівень економічної безпеки територій малодосліджена.

Мета статті – детальне вивчення передумов та особливостей забезпечення економічної безпеки вітчизняних регіонів в умовах урбанізації. Завдання наукового пошуку полягають у визначенні ризиків і джерел загроз економічній безпеці урбанізованих територій і на цій основі – встановлення взаємозв'язку між урбанізацією та економічною безпекою, соціально-економічним розвитком регіонів України, обґрунтуванні ключових напрямів державної політики щодо мінімізації негативних наслідків урбанізації.

Виклад основних положень. В Україні дедалі більше зростає роль інтегративних факторів процесу урбанізації, а його сфера, раніше локалізована в містах, поширюється на сільську місцевість, охоплюючи суспільство загалом.

Найважливішим матеріальним результатом сучасної урбанізації є велика міська агломерація, скупчення міських поселень, об'єднаних інтенсивними різноманітними зв'язками у складну динамічну систему. В Україні найвищий рівень урбанізації характерний для східних регіонів. Так, у Донецькій області рівень урбанізації – 90%, Луганській – 86%, Дніпропетровській – 83%. Найнижчим цей показник є у Закарпатській області – 37%. А за регіональним розподілом густоти розміщення міст в Україні (кількістю міст у розрахунку на 1 тис. кв. км) лідирують, навпаки, західні області України [4].

Деякі висновки можна зробити на основі аналізу динаміки рівня урбанізації в Україні та інтегрального показника економічної безпеки

держави (рис. 1). Так, варто припустити, що ці показники мають обернений зв'язок, однак ця гіпотеза потребує детального дослідження, зокрема в аспекті взаємозв'язків складових економічної безпеки з динамікою частки міського населення в регіонах України.

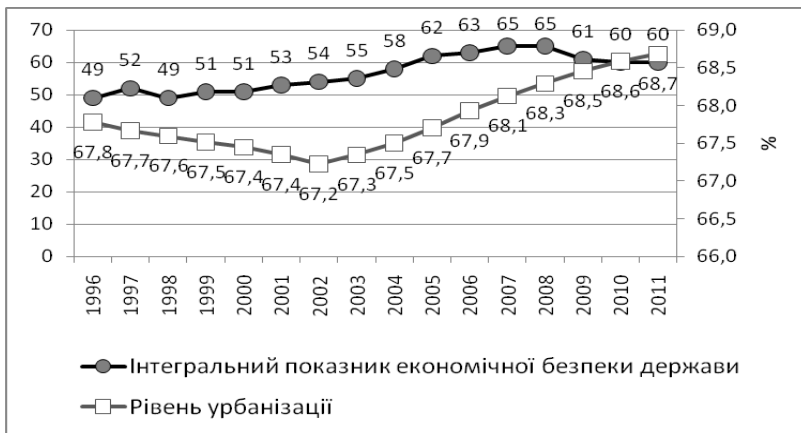

Рис. 1. Динаміка рівня урбанізації та інтегрального показника економічної безпеки України, 1996–2011 рр.

Побудовано за: [4; 5].

Упродовж тривалого періоду урбанізація в Україні трактувалася як ефект індустріалізації, до того ж значною мірою мілітаристського спрямування. Унаслідок цього міста формувалися не як вогнища культури і цивілізованості, а як «гуртожитки» при промислових підприємствах-гігантах. Такі поселення, набуваючи зовнішніх ознак урбанізації, не відповідали сформованим світовим нормам і уявленням стосовно способу й рівня життя населення й облаштованості міського середовища. Деформація функціональної структури міст, наявність значної кількості монофункціональних міст є важливими проблемами міського розселення та регіонального розвитку. Так виникає селищний тип навіть великих міст, які часто залишаються лише великими селищами біля містоутворюючих підприємств.

Загрози економічній безпеці регіону, спричинені деформацією функціональної структури міст, полягають у таких аспектах, як однобічний функціональний розвиток, індустріальна домінанта на шкоду соціальній сфері, слабкість соціально-культурного потенціалу, низька

якість міської інфраструктури, техногенне навантаження на навколишнє середовище, екологічні проблеми.

Спад виробництва, дестабілізація соціально-економічного і фінансового стану в Україні в 90-х роках послабили економічну базу міст. Нині майже всі міста України потерпають від таких загальних проблем, як низький рівень соціального розвитку; однобічна спеціалізація промислових комплексів, недостатня завантаженість потужностей промислових підприємств; низькі темпи будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури; слабка диференціація містоутворювальної бази, нестача робочих місць, нерозвиненість сфери обслуговування, що ускладнює ситуацію на ринку праці та демографічні проблеми міст; недостатньо розвинена система водопостачання і каналізаційних мереж; незадовільний стан дорожнього господарства; низький рівень благоустрою міст, незадовільна ситуація зі збиранням і знешкодженням твердих побутових відходів; недостатність тепло-, енергопостачання і ресурсозбереження; низький професійно-кваліфікаційний рівень управлінських кадрів.

Показовими є результати зіставлення в регіональному розрізі таких компонент економічної безпеки, як соціальна, виробнича та науково-технологічна. Для дослідження застосовано розрахунки інтегральних індексів зазначених складових безпеки за регіонами України з використанням модифікованої методики, що охоплює особливості розвитку регіонів в умовах поглиблення інтеграційних процесів [6].

Цілком логічно, що для столиці, м. Києва, характерним є високий рівень соціальної та науково-технологічної безпеки, адже тут зосереджена велика кількість наукових установ, центрів, що продукують науково-технологічні розробки. Для столиці також є характерною більш розвинена міська інфраструктура, що у поєднанні з кращими можливостями і умовами працевлаштування, ніж у регіонах країни, створює передумови для посилення соціальної безпеки міста.

Аналогічна ситуація спостерігається й в урбанізованих регіонах. Так, найвищий рівень соціальної безпеки притаманний найбільш урбанізованим областям України: Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій (рис. 2).

Окремої уваги в цьому контексті заслуговує Київська область, яка з середнім для країни рівнем урбанізації володіє найвищим рівнем соціальної безпеки, що пояснюється ефектом від реалізації містом Києвом своїх метрополійних функцій.

Процеси урбанізації дедалів частіше призводять до взаємного поєднання, а іноді взаємного поглинання агломерацій з наступним

створенням конурбацій чи мегаполісу. У 19 найбільших міських агломераціях України проживає біля 17 млн осіб, 36% населення країни. На території агломерацій, що становить менше 10% території України, виробляється близько 3/4 ВВП [4]. Саме тут сконцентровані основні освітні та наукові заклади країни.

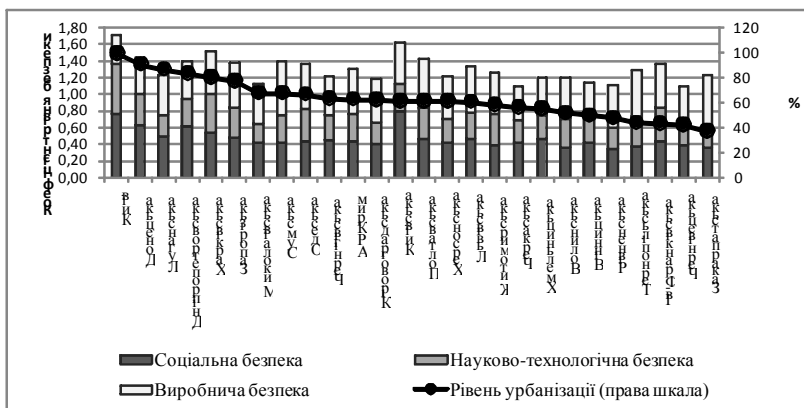

Рис. 2. Інтегральні показники соціальної, виробничої, науково-технологічної безпеки та рівня урбанізації регіонів України, 2011 р.

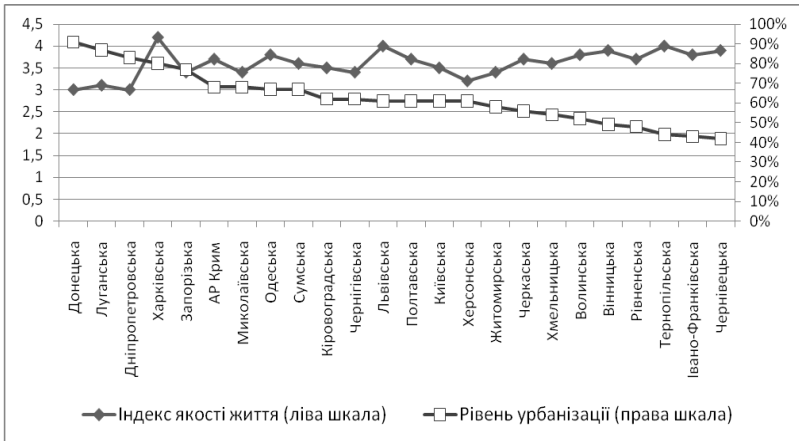
Розраховано за: [7].

Формування агломерацій створює підґрунтя для посилення економічної безпеки урбанізованих територій, що полягає в таких аспектах: більша територія для розміщення інвестицій; ширший ринок збуту; більша ємність ринку трудових і фінансових ресурсів; кращий рівень розвитку усіх видів інфраструктур; можливість економити на масштабах, уникати дублювання, отже мати вищу ефективність; більше шансів на знаходження партнерів, подовження ланцюга доданої вартості та створення життєздатних кластерів, наявність наукових і дослідницьких установ; ефект синергії.

У глобальному світі агломерації стають точками зростання і підвищення конкурентоспроможності, але водночас вони часто стають точками біфуркації, концентрації найбільших проблем, зокрема екологічних та соціальних.

Так, зіставлення індексу якості життя та рівня урбанізації регіонів України схиляє до думки, що ці показники мають обернений

зв'язок (рис. 3). На противагу східним високоурбанізованим областям, західні регіони України, де є більшою густотою розміщення міст, відзначаються вищими показниками якості життя населення, що значною мірою обумовлено феноменом метрополійної дис-функції міст східних регіонів на тлі невідповідності між економічною потужністю регіону та такими його показниками соціального благополуччя, як недосконалість системи охорони здоров'я, неналежна громадська безпека, суспільна нерівність і значне техногенне навантаження на довкілля.

Рис. 3. Індекс якості життя та рівень урбанізації регіонів України, 2011 р.

Побудовано за: [4; 8].

Тісний прямий зв'язок між рівнем урбанізації та інтегральним показником соціальної безпеки для українських регіонів наявний упродовж кількох останніх років (рис. 4).

Дещо слабший зв'язок із урбанізацією характерний для науково-технологічної компоненти економічної безпеки регіону. А для виробничої безпеки регіонів України притаманним є обернений зв'язок з рівнем урбанізації, причому в період світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. спостерігалась мінімізація коефіцієнту кореляції між зазначеними показниками, що ілюструє більший вплив макроекономічних шоків, ніж урбанізаційних ефектів, на рівень виробничої безпеки регіонів.

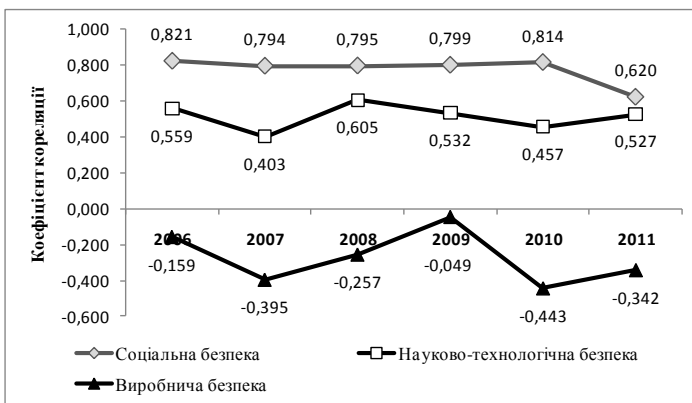

Рис. 4. Динаміка коефіцієнтів кореляції між рівнем урбанізації та інтегральними показниками соціальної, виробничої та науково-технологічної безпеки регіонів України, 2006–2011 рр.

Розраховано за: [4].

Сукупність передумов, за яких урбанізовані території стають ареалами зростання і підвищення конкурентоспроможності регіону, країни або точками біфуркації, концентрації значних проблем, зокрема екологічних і соціальних, можна окреслити, проаналізувавши взаємозв'язки між індикаторами економічної безпеки та рівнем урбанізації регіонів (табл.).

Так, цілком логічним є те, що активізація безробіття та низьких темпів росту зарплати навіть на тлі зростання ВРП обмежують динаміку урбанізації. І навпаки, що більший показник відношення середньої зарплати в регіоні до прожиткового мінімуму, то більша частка міського населення в області (відповідний коефіцієнт кореляції 0,776). Отже, передумовами посилення соціальної безпеки в урбанізованих регіонах є мінімізація безробіття та забезпечення належної оплати праці як основи платоспроможності населення.

Збільшення кількості міського населення призводить до зростання частки науково-технічних розробок і науково-технічних послуг (коефіцієнт кореляції 0,648), коефіцієнта винахідницької активності (0,516), а також до зростання чисельності спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи (коефіцієнт кореляції 0,491), що стимулює зміцнення науково-технологічної безпеки регіону.

Коефіцієнти кореляції між рівнем урбанізації та індикаторами економічної безпеки регіонів України, 2011 р.

Складові та індикатори економічної безпеки регіону		Коефіцієнт кореляції з рівнем урбанізації регіону
Інтегральний показник соціальної безпеки регіону		0,620
Індикатори	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	0,776
	Відношення обсягу ВРП до середнього значення по Україні, %	0,691
	Відношення обсягу ВРП на одну особу до середнього значення по Україні, %	0,131
	Відношення темпу росту ВРП до темпу росту середньомісячної зарплати, раз	-0,387
	Рівень безробіття за методологією МОП, %	-0,676
Інтегральний показник науково-технологічної безпеки регіону		0,527
Індикатори	Частка витрат державного бюджету на науку у ВРП, %	0,472
	Чисельність спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 зайнятих	0,648
	Коефіцієнт винахідницької активності (кількість отриманих патентів на 1 млн осіб	0,516
	Частка науково-технічних розробок та науково-технічних послуг, виконаних власними силами в загальному обсязі, %	0,491
	Індекс зміни активності створення зразків нової техніки, %	0,317
	Індекс зміни активності створення нових видів продукції, %	0,309
	Частка підприємств, що впроваджують інновації, в загальній кількості промислових підприємств, %	0,145
Інтегральний показник виробничої безпеки регіону		-0,342
Індикатори	Темп росту ВДВ на одного мешканця, %	0,043
	Індекс реального промислового виробництва, % до попереднього року	0,020
	Індекс технологічного оновлення промислових підприємств, % до попереднього року	-0,021
	Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	-0,073
	Індекс активності технічного оновлення промислових підприємств, % до попереднього року	-0,108
	Частка високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої промислової продукції, %	-0,131
	Частка у промисловому виробництві обробної промисловості, %	-0,269

Розраховано за: [4]

Однак в Україні в умовах урбанізації зменшується частка високотехнологічної продукції у загальних обсягах реалізованої промислової продукції (коефіцієнт кореляції $-0,131$) та частка у промисловому виробництві обробної промисловості продукції (коефіцієнт кореляції $-0,269$), що деструктивно впливає на рівень виробничої безпеки регіону. Цей зв'язок відповідає вітчизняним реаліям сировинної орієнтації експорту, виробництва товарів з низьким ступенем обробки з акцентом на видобувній галузі промисловості у східних густонаселених областях України, де переважають монофункціональні міста. Для посилення виробничої безпеки урбанізованих регіонів необхідною є диверсифікація ключових напрямів виробництва, що супроводжуватиметься більш ефективним використанням наявного трудового потенціалу.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що забезпечення економічної безпеки регіонів в умовах динамічної урбанізації потребує здійснення комплексу заходів, спрямованих на сталий збалансований розвиток і вдосконалення економічного та соціального комплексів міста, приміської території, сільської урбанізованої території, запобігання виникненню умов, які призводять до обмеження їх економічних інтересів і деградації соціальної сфери, що обов'язково передбачає наявність механізму протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Головна стратегічна мета забезпечення економічної безпеки українських урбанізованих територій на нинішньому етапі полягає у відновленні економічного зростання їх промислового виробництва і сфери послуг, відродженні науково-технічного потенціалу, що має сприяти збільшенню доходів міських і державного бюджетів, зниженню безробіття, створенню сприятливих умов для життя і розвитку особистості, підвищенню соціальної захищеності.

---

1. Marie T. Ruel, James L. Garrett, and Lawrence Haddad. Rapid urbanization and the challenges of obtaining food and nutrition security / Nutrition and Health in Developing Countries. Nutrition and Health Series. – 2008. – P. 639–656. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.researchgate.net/publication/49807224_Diarrheal_Diseases/file/60b7d51b682ded8b0c.pdf#page=663

2. Michael Renner. Environmental and Social Stress Factors, Governance, and Small Arms / Urbanization, Population, Environment, and Security. A Report of the Comparative Urban Studies Project. – P. 51–72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacq621.pdf#page=77.

3. Gilbert A. Urbanization and Security / Urbanization, Population, Environment, and Security. A Report of the Comparative Urban Studies Project. –

Р. 73–94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnacq621.pdf#page=77.

4. Соціально-економічне становище регіонів України. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm.

5. Кваша І. М. Стан енергетичної безпеки України (оцінка та методологія розрахунку) / І. М. Кваша. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/public/File/.../Pr6_25_05.ppt.

6. Бабець І. Г. Удосконалення методики оцінки економічної безпеки на регіональному рівні / І. Г. Бабець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна: збірник наукових праць; головний ред. Р. І. Тринько. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 1. – 292 с.

7. Регіони України у 2011 р. Статистичний збірник. Ч. II. – К.: Державний комітет статистики України, 2012. – 801 с.

8. Якість життя в регіонах України. Посткризовий зріз. МЦПД. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.auc.org.ua/Quality_of_life_WeeklyUA.

Бабець І. Г., Засадко В. В. Социально-экономические риски процесса урбанизации и их влияние на экономическую безопасность региона.

Проанализировано угрозы и риски, вызванные активизацией урбанизации на региональном уровне. Установлена взаимосвязь между уровнем социальной, научно-технологической, производственной безопасности регионов Украины и динамикой процесса урбанизации. Определены предпосылки, при которых урбанизированные территории становятся ареалами роста и повышения конкурентоспособности региона, страны или точками бифуркации, концентрации значительных проблем, в частности экологических и социальных. Обосновано ключевые направления государственной политики по минимизации негативных последствий урбанизации.

Ключевые слова: урбанизация, экономическая безопасность региона, социальная безопасность, научно-технологическая безопасность, производственная безопасность.

Babets I. G., Zasadko V. V. Socioeconomic risks of urbanization and its impact on the economic security of region.

This article analyzes the threats and risks posed by the intensification of urbanization at the regional level. The relationships between the level of social, industrial, scientific and technological security of Ukrainian regions and the dynamics of urbanization are identified in the study. Urbanization brings with it several consequences – both adverse and beneficial.

They impact on social, industrial and environmental areas. Administrations in large cities are often confronted with a multitude of key problems, like high urban densities, transport, traffic congestion, energy inadequacy, unplanned development and lack of basic services, illegal construction both within the city and in the periphery, informal real estate markets, creation of slums, poor natural hazards management in overpopulated areas, crime, water, soil and

air pollution leading to environmental degradation, climate change and poor governance arrangements.

Cities and urban places in general now occupy the centre stage in national and regional development. They now profoundly shape and influence social and political relations at every level, determining advances and setbacks in modes of production, and providing new content to norms, culture and aesthetics. Cities have become a major locus of power and politics consequently influencing vision achievement and dictating policy outcomes. They are also a major factor in environmental trends and sustainability processes.

The study shows the preconditions under which the urbanized area becomes a competitiveness source in the region, or the bifurcation point, the concentration of significant problems, particularly environmental and social.

Some key tools needed to address urban problems were identified by the study. These included: improved governance to provide good communication between all city units and strong partnerships between the city administration and agencies at other levels of government, especially in infrastructure development and maintenance; strong focus on good governance, institutional development and capacity building; working with the private sector to ensure financial and property markets have the capacity to meet current and future needs for jobs and housing.

Key words: *urbanization, economic security of the region, social security, scientific and technological security, industrial security.*

Стаття надійшла 3 квітня 2014 р.

УДК 338.9+658.01

**М. К. Бондарчук,
Г. М. Воляник**

РАНЖИРУВАННЯ ПРИЧИН ВИНИКНЕННЯ ПОТРЕБИ У САНАЦІЇ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ

Удосконалено метод ранжирування причин виникнення управлінських ситуацій у виробничо-господарському об'єднанні (ВГО) в умовах мінливого середовища, особливістю якого є проектування процедур управління, що зорієнтовані на групи подібних причин виникнення проблемних ситуацій. Візуалізація комплексу причин виникнення проблемних ситуацій дозволяє ґрунтовніше ухвалювати рішення щодо впливу на той чи інший об'єкт виробничо-господарського об'єднання для забезпечення його економічної безпеки.

Ключові слова: *економічна безпека, санация, ранжирування причин, ситуаційний підхід, управлінські ситуації, виробничо-господарське об'єднання.*